

ՌԱԲԸՆ ՍԵՐԱՆ

ԱՄՆԱՅԻՆ ԷՋԵՐ

ՈՒՐԵՆ ՍԵՎԱ

Մեղսագրքի Էջեր

ԵՐԵՎԱՆ, «ԿԱԼՈՒՄ»

1995

ԳՄԳ. 8427-5

Ս 411

Հեղինակային ինքնագրերը վերծանեց,
կազմեց, առաջարանը գրեց և ծանոթագրեց
Ա.Լ.ԲՍԱՆԳԻ ԹՈՓՉՅԱՆԸ

Արդեամբ հոգեշնորհ Հ. Պարետ Մ. վրդ. Երեցյանի

Սևակ Ռ.

Ս 411 Անտիպ էջեր: Բանաստեղծություններ, արձակ.
/Ռուբեն Սևակ.- Եր.: «Նաիրի», 1995թ.- 64 էջ

1990-ին անակնկալ հայտնաբերվեց Ռուբեն Սևակի
ձեռագիր մի տետրակ, ուր կային անտիպ բանաս-
տեղծություններ, թարգմանություններ, արձակ էջեր
նամակներ...

Գրքույկը ներկայացնում է անտիպներ այդ տետրակից:

4702080202/36/

Ս-----95

705/01/94

ԳՄԳ. 8427-5

ISBN 5-550-00846-7

С «Նաիրի»
հրատարակչություն, 1995

ՆՎԻՐՎՈՒՄ Է
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԻ ԾՆՆԴՅԱՆ 110
ԵՎ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹՅԱՆ
80 ԱՄՅԱԿՆԵՐԻՆ

ԷՐՈՍԻ ԵՎ ԹԱՆԱՏՈՍԻ ՄԻՋԵՎ

Գարասկզրի ավստրիացի ճշանավոր ճկարիչ Գուստավ Կլիմտը մի ճկար ունի, որ պատկերում է ծննդաբերելու պատրաստ կնոջ, ուր որ է պիտի լույս աշխարհ գա սիրո պտուղը, պիտի կատարվի սերնդագործության աստվածային խորհուրդը, սակայն, ո՛վ սարսափ, նորածինը, երեխայի գլխի փոխարեն, լերկ գանգ ունի: Կյանքը ծնում է մահ, էրոսը ոչ այլ ոք է, քան Թանատոսի խոնարհ սպասավորը, մշտական մատակարարը, որ մահկանացուներին մղելով փոխհրապույրի անդիմադրելի գերության, պարարտ դաշտ է ստեղծում մահվան հավերժական հաղթանակի համար:

Գարասկզրին էր ճահ, որ Պոլսի Պերպերյան վարժարանի վերջին դասարանի աշակերտ Ռուրեն Զիլինկիյանը (որը 1908թ. պիտի հանդես գար Ռուրեն Սևակ ծածկանունով), իր ավարտական շարադրության մեջ գրում էր. «Սաքիամունի՝ մահվան մեջ գտավ կյանքի գաղտնիքը: Ամեն իղձերու անէացումը քարոզեց ան Նիրվանայի գրկին, էին ընկղմումը Մեծ ոչինչին մեջ, մահվան բույնը՝ կյանքին իսկ բաժակին մեջ...»:

Ավարտական այս շարադրությունը գրվել է 1905թ., բանաստեղծը և պոլսահայ գեղարվեստական միտքն ընդհանրապես ոչ միայն զգայուն հետևում էր նորաստեղծ դարաշրջանի տրամադրություններին, այլև պատրաստ էր իր մասնակցությունը բերելու, իր քարը դնելու ընդհանուր կառույցի մեջ: Ազգային զարթոնքը դիտվում էր որպես եվրոպական առաջավոր միտումներին մերձենալու միջոց: Հայկական ճկարագիրը միայն այս կերպ կարող էր կերտվել: Ահա ինչու քսանամյա բանաստեղծը Լոզան էր մեկնում ոչ որպես գավառացի,

որ ակնապիշ պիտի նայի օտար ու շշմեցնող քաղաքակրթությանը: Նա չէր գնում (ավելի ճիշտ՝ տարվում) որպես մի Գ-իքոր, որն ուր որ է պիտի ծյուրի և մահանա «թշնամական» միջավայրի մեջ, այլ գալիս էր որպես հաղթող, որ պիտի առևանգեր Եվրոպա(յին)ն, բառիս ուղղակի և փոխարերական, միթաքանական և մշակութային իմաստներով (ակնարկ՝ Եվրոպայի առևանգումը ցուլի կերպարանք առած Ջեսի կողմից): Իսկ որպես քանաստեղծ նա միանգամից պիտի մտներ համաեվրոպական գեղարվեստական կոնտեքստի մեջ: Որպես մտավորական, Ռուրեն Սեվակը որևէ առիթ չպիտի տար՝ դիտվելու որպես Եվրոպայի սիրտն ընկած մի գավառացի: Թերեմս այս հանգամանքն էլ հիմք է դարձել քսանամյա երիտասարդին, ծայրամասային բարդույթներից ազատագրված, ոչ միայն գերելու գեղեցիկ գերմանոհուն, այլև նրան, գրեթե իր տան մեջ, ապագա համատեղ կյանքի պայմաններ թելադրելու: Ռ. Սևակի և Յաննի Ապելի նախամուսնական նամակներում ռազմավարություն գրեթե չկա, երկուսն էլ իրար հարարերում են որպես հավասարը հավասարի: Սա առանձին և մանրամասն զրույցի նյութ է, սակայն այս պահիս մեզ պետք է այնքանով, որքանով հարկ է հիշեցնել, որ դարասկզբի արևմտահայ միտքը վախվորած միջակի պես չէր մոտենում ռոմանտիկ տազնապներից ու սիմվոլիստական գիմարբուքից արթնացող Եվրոպային: Ավազ, այս վստահությունն ու համարձակությունը մենք կորցրեցինք, մասամբ էլ մեր մեղքով:

Եվրոպական գեղարվեստական միտքը դարասկիզբ էր մտնում գաղափարների վերջալույսի շողերի տակ: Իշխողն ավարտի խորհուրդն էր: Ավարտը նաև գեղեցիկ էր, հրապուրիչ, նույնիսկ այն աստիճան, որ գեղեցիկ գերմանոհի Ինկենին կարող էր ստիպել խենթի պես սիրահարվել մայրամուտին գնացող ձերուճագարդ, բայց փառահեղ տղամարդուն՝ Կլաուդենին (Հաուպտման, «Մայրամուտից առաջ»): Դարասկզբի իդեալների մեջ մահը հրապուրիչ էր սիրո պես, Էրոսն ու Թանատոսը նմանվել էին իրար: Սևակյան «Փոքրիկ աղջիկն» էլ, Հաուպտմանի հերոսուհու պես, «ձեր արծիվ էր բանտում»:

*Կապույտ աշվիդ երբոր բացիր,
Կապույտ աղջիկ, պլպուլն երգե՛ր.
Քե՛զ ալ սիրո մրմունջ պետք էր,
Դուն գուժկան մոունչս ընտրեցիր...*

. Սևակի ամենամեծ թվացող բանաստեղծությունը, գրեթե անբովանդակ սիրերգությունը, ողբերգական դարի ամենավավերական արծազանքներից մեկն էր: Ապագա արհավիրքների գուշակումը կար այդտեղ, անշուշտ, անձնականացված: «Կապույտ աղջիկ» դարն ուր որ է արյունով պիտի ներկվեր (ինչպես ինքը՝ տողերի հեղինակը): Սարսափն իսկապես դիպել էր բանաստեղծին («Դամբաններ են ոտքիս հետքե՛ր...»): Ռ. Սևակը բանաստեղծություն ունի «Մահազգացում» վերնագրով: Ես այդպես կվերնագրեի նրա ամբողջ ստեղծագործությունը:

Հասկանալի է, թե ներկայացվող անտիպ բանաստեղծությունների զգալի մասը ինչու բանաստեղծը չի շտապել տպագրության հանձնել. մշակման կարիք է զգացել, թերասացություն կա, վերջապես, գործը սրտովը չէր և այլն: Սակայն «Ստինքը» բանաստեղծությունը, սյուռեալիստական մոալլ բնակարով, կյանքը և մահը միացնող իր դաժան ու ճշմարիտ պատկերով կարող է իսկապես դարասկզբի գեղարվեստական տրամադրությունների լավագույն արտահայտություններից մեկը համարվել: Պատկերային իր ուժգնությամբ այս բանաստեղծությունը, կարծում ենք, ոչնչով չի գիջում Գ. Կլիմտի նկարին. կյանքի աղբյուրը, սիրո ակը դարձել է մահվան խորհրդանիշը՝ սև ակը՝ սև խաչը վրան: Այս պատկերը հուշում է մեզ նաև բանաստեղծի ծածկանվան իսկական իմաստը: Հիշենք հետևյալ տողերը «Սերը» բանաստեղծությունից, որ ասես լրացնում են «Ստինքը».

*Կտեսնե՞ս սա վիհին վրա Սեր-ակը.
Հագարներ կուլ է տվեր այդ սև-ակը.
Իր ջուրենն օր մը խենթեցավ
ՍԵՎԱԿԸ:*

Ինչո՞ւ է անտիպ մնացել «Ստինքը» բանաստեղծությունը: Հեղինակը պիտի որ լավ հասկանար իր իսկ ստեղծածի արժեքը: Մեզ անհայտ մի բան նրան ետ է պահել այս բանաստեղծությունը տպագրելուց:

Տեքստերի վերծանումը տեղ երկու տարուց ավելի: Գյուրին չէր միանգամից կարդալ բազմիցս խմբագրված, շտկված, ջնջված, այնուհետև վերականգնված սևագրությունները, չնայած որ Ռ. Սևակի ձեռագիրը մեզ լավ ծանոթ է: Մեր ունեցածը բարձրորակ քսերոպատեններ են, որտեղ բոլոր խմբագրումները և ջնջումները երևում են միննույն սևագույնով, մինչդեռ շատ ավելի արագ և դյուրին կլիներ բնօրինակի վերծանումը, քանի որ Ռ. Սևակը սովորություն է ունեցել գրել սև թանաքով, սակայն խմբագրել է կապույտ թանաքով կամ մատիտով: Ցավոք, որոշ բառեր, չնայած մեր երկարատև ու հետևողական ջանքերին, այդպես էլ անընթեռնելի մնացին: Հուսանք, որ մի գեղեցիկ օր մեր ձեռքին կլինի բնօրինակը և կկարողանանք այդ փոքրիկ բացերը լրացնել:

Ինքնագրին հարազատ մնալով՝ պահպանել ենք հեղինակի կետադրությունը:

Ա.Լ.ՔՍԱՆԳՐ ԹՈՓՉՅԱՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՄԵՆԵՐԳ

Որովհետև ինձ խոսեցան
Մեռնող վարդերն: Օ՛հ, ահավոր
Աչքեր լացին իրենց աղվոր
Դեղնած թերթե՛րը ցիրուցան:

Ու լեռներեն հեկին վար
Վազող հովերը շոգերուն,
Ինձ պատմեցին բարձունքներուն
Խո՛ւլ վետվետունը հոգեվար:

Երկնից կամարը գիտեցի
Անհո՛ւն պարապն էր Աճէին.
Գիտավորները կերթային
Արցունքներու նըման լացի:

Ու բարեկամ, ու անհամար
Մահեր՝ կմախք գարշապարով
Հոգվույս վըրա պար դառնալով՝
Կերգեին ինձ. «Մեռիր, հիմա՛ր...»:

ՂՈՎՏԻ ԿԻՆ

Մարդն իր գահեն կխոնարհի համակիր
Արդի կընոջ առջև՝ տժգույն թագակիր,
Որ իր ոտքին տակ մեր սրտերը զազիր
Կկոխկրտե, կանցնե ու ետ չի նայիր:

Բայց հոգնեցանք ալ Ա՛յն խաղեն, որ Սերն է,
Ուր գրավ կառնե մեր սիրտը կինը դժնե,
Ա՛լ զզվեցանք այն խնջույքեն, որ Մեղքն է,
Ուր կինն անշունչ կլքե մեզ, կհեզնե:

Ու կարոտով քեզ կնայինք, Ղովտի կին,
Որ երբ Աստված Մահը խառնեց խնջույքին,
Ետ նայեցար արուներուդ դիակին...

Կնայինք ետ, դեպի դարեր հեռակա՛,
Զի հին ու նոր կիներուն մեջ քար մը կա,
Բաժանումի աղարձանն է անիկա:

8 հուլիս, 1909
Լոզան

ԱՅ ԱԶՔԵՐ

Աչքեր, ա՛յ աչքեր, հոգեծով աչքեր.
Աչքեր որ կերգեք, աչքեր, որ կուլաք,
Լույսե ծաղիկներ, մշտածոր վերքեր,
Աչքեր, որ կապրիք, աչքեր, որ մեռաք...
Խավարի լիճներ, կապույտի աչքեր:

Աչքեր միամիտ, ժպտո՛ւն, օրորո՛ւն.
Ճամբաներու եզրն ի վար մոռցրված
Անկո՛խ դաշտերու ծաղիկներ սիրուն...
Ձով այգիներուն պես անստվե՛ր, անլա՛ց,
Միամիտ աչքեր, ժպտուն, օրորուն:

Աչքեր, ա՛խ, բոցի մեղքեր տենդագին,
Հույս-հայրատ աչքեր, կիրքի պատարագ՝
Այրող, միացող մեհյաններ Մեղքին,
Աչքեր, որ կայրիք, կթունեք, կեռաք.
Այսահա՛ր աչքեր, բոցե՛ղ, տխրագին:

Լնացա՛ծ աչքեր, անավո՛ր, տրտում,
Հողին այնքան մոտ, անբարբառ, անբան,
Աշնան հովերեն տարվող անդադրում
Տերևի պես, որ գիտե իր համբան...
Լնացա՛ծ աչքեր, անձրևոտ, տրտո՛ւմ:

Ու դուք երազո՞ւն, խնկոտ, տրտմունակ
Գաղջ գիշերներու նըման հեշտաբույր
Սիրահա՛ր աչքեր, որ անտես, մենա՛կ,
Մութ կածաններեն կերթաք ի համբույր...
Սիրահար աչքեր, խնկոտ, տրտմունակ:

Դո՛ւք, բուռ աչքեր, հրդեհներ անշեջ.
Աչքեր, որ կապրիք, աչքեր, որ մեռաք,
Եկեք մութ հոգվույս անդունդներուն մեջ
Կաթիլ բարեկամ արտասուք մը տաք,
Դուք բուռ աչքեր, լույսի վիհեր գե՛ջ:

Աչքե՛ր, որ կապրիք, աչքեր, որ մեռաք:

ՔՆԱՑԻՐ...

Դուրսը մարմանդն իջավ,
Հեռվեն լինը հանգեցավ,
Հալած անուրջ մը չէ՞ անծիր...
Բարձերուն մեջ, ահ, քնացի՛ր:

Չյունը կիջնե տենդահուով...
Իմ ներմակ սերս ալ դողդղալով
Թարթևանես վա՛ր մտացիր
Կմաղվի՛ վրադ, ո՛հ, քնացի՛ր:

Երգ մը չէ՞, որ կուլա հեռուն...
Լուռ օրհներգի մը վանկերուն
Նըման իմ սերըս անձանծիր
Կմաղվի՛ վրադ, ո՛հ, քնացի՛ր:

Մահը շրջեր քունիդ մեջեն:
-Հե՛գ մեռելները կանրջե՞ն:
Դագաղդ ըլլամ ես սևածիր,
Ու դուն այսպես մեջն քնացիր...

1909, 15 մարտի

ՍԵՎ ՍԻՐԵՐԳ

Ահավասիկ, որ կսիրեմ եղ...

Զար, վիրավոր, ու անիծված, ու...*

Ահավասիկ, որ կսիրեմ ես քեզի:

Ա՛լ քու ստվե՛րըդ պտտցուց իմ հոգվույս

Անարձագանգ դամբաններուն մեջ անլույս,

Ու երդմնեցուց, որ դե՛ռ սիրեմ ես քեզի:

Թող այս գիշեր հոգիիս մեջ երգ մը լա,

-Ի՛նչ փույթ, թե չար, թող այդ երգը քուկդ ըլլա.

Ռոզմինետև, քո՛ւյր, կսիրեմ ես քեզի:

Ապրի՞լ, անեղ նակատագրին միշտ հըլո՛ւ,

Մեռնի՞լ, առանց վայրկյան մը քուկդ ըլլալու,

Խոսե՛ ինձ, քույր, ա՛խ, կսիրեմ ես քեզի:

Ահա հոգիս շիրիմորեն փակ ու չար,

Ահա հոգիս, զոր դուն սիրել չի զիջար,

Ահա հոգիս, որ կսիրե դեռ քեզի:

* Ինքնագրի աջ վերին անկյունը պատռված է, ուստի առաջին երկու տողերն անավարտ են ներկայացված տեքստում:

ՔՈՒՆԻ ԺԱՄ...

Քունի ժամ... Ցայգին ձայները մեռան.
Ռ՞ւր են երազիս վարդերը ծիրան:
Խունկի ժամ՝ մութին ալքերեն մտան:

Քույրի՛կ, քունի՛ ժամ: Քույրի՛կ, քանի՞ ժամ
Կապրին հեզ վարդերը վաղաթարշամ,
Քույրի՛կ, քանի՞ ժամ՝ սերերն վաղաժամ:

Քույրի՛կ, քուն ունին սերերը դրուժան.
Կրնա՞ն անրջիլ հոգիներ դաժան:
Քույրի՛կ, մահ ունի՞ն սրտերն անբաժան:

Քունի՛ ժամ: Իրենց ցողփին վերան
Եղրեանիներ՛ը անորոշ մեռան,
Իրենց պաշտումին՝ իրե՛նք խունկ, խորա՛ն:

Անբառ ավարտի մը մեջ սրտագրավ,
Կարձես առ հավետ, ամեն կյանք կորավ,
Քույր, պիտի մեռնի՞նք օր մ'այսպես, իրա՞վ:

Ի՛նչ, մթին մեջ լացի արցո՞ւնքդ կթափին,
Քո՛ւյր, կուզե՞ս, որ արձանի մը պես
Գլուխըս քար...* քարափ եմ

Մըշտնջենապես, մըշտնջենապե՛ս...

9.2.1909
Lausanne

* Անընթեռնելի բառ:

ԹԱՂՈՒՄԸ

Ահա նորե՛ն դալարել* ես միամիտ
Դուն մոռցված ափի՛կ մը հող, ափ մը հող,
Հեռուներեն ուխտի կուգամ գարունիդ,
Ուխտի կուգամ՝ որպես խունկի մը մըխող:

Օ՛ր մը... օր մը քու հակինթի թավիշիդ
Վրա էր, հո՛ս, երբ Անոր հետ, քով ի քով
Ես երջանի՛կ եղա... Սիրույս՝ այն վարդիդ
Վայրի վարդի անբիծ իրանը կոթող:

Ինչպես թռչուն մ'իր սըլացքին մեջ վայրէջ,
Կուգա մեռնիլ, նիտը ծըռած մարգիդ մեջ.
Իմ ալևոր տըղու սիրտըս, ա՛յնպես, հոս.

Ծղրիթներու հովվերգության մեջ անխոս,
Քովիկն ի վար փոսուռայիդ, որ կայրի
Հո՛ս, հո՛ս թաղիլ կուզեի սի՛րտըս վայրի...

* *Մոտավոր ընթերցում:*

ԱՆՄԻՏ ԱՅԳԵՐԳ

Զմրան առտուն Դուրսը մութը կհալի:
Ես կանրջեմ քե՛զ, հեռավոր պաշտելի.
Եկո՛ւր, նստե, մո՛տ, բարձիս մոտ սնտուսե:
Խուցը տաք է, թեյը մեզի կսպասե:

Հեղուկը, տե՛ս, կանհետանա, կգմայլի,
Մանիշակի, վարդի գույնով գոգն է լի,
Ձի՛գ կամպանա: Կյանքին ծնունդն ալ այս է:
Հետո շոգին խոլ նկարներ կհյուսե:

Ան կփնտրն կարծես, կուռի, կդողա,
Երազանքի, Սիրո շրջանն է ահա:
Հետո, տեսա՞ր, շոգին մեռավ, ա՛լ չի կա...

Ու դուն չիկա՛ս, փախավ ստվերդ հեռվից:
Ա՛խ, ինչո՞ւ գույգ շոգիներու պես անհետ
Զըլլայինք ձեռք ձեռքի քեզ հետ - քեզի հետ...

Զմրան առտու: Դուրսը մութը կհալի:

Ո՛Վ ԴՈՒՆ, ՈՐ ԿԱՆՅՆԻՍ

Ո՛վ դուն, որ կանցնիս այս կորած նամբեն,
Ահեղ աչքերուդ մեջ վիհի մը պես
Գինիին վերջին ումպն է, որ կըմպես:

Կխորհիմ* թոթված-գլխահակ,
Անոց, որ փախան որպես փլատակ,
Անոց, որ մեռան քարին, շյուղին տակ:

Ահա մենակ եմ, ու դուն վերջինն ես,
Որ իմ հոգնարեկ քերթողի նամբես
Կանցնիս իրիկվան նառագայթին պես:

Դուն հավետ ժպտուն ակի դագաղն ես՝
Ուր ամբարտավան կյանքս, տղու պես,
Կուզեի թռչիլ աշխարհին անտես:

Թռչիլ... Սակայն դուն կերթաս անզգած,
Դագաղի մը պես, կուրծքդ՝ անկասկած՝
Հազար որդերու մահով ծանրացած:

Դագաղիդ մեջ ինձ ալ շնորհեիր մի տեղ,
Բայց կերթաս, ու ես կդիտեմ անեղ
Իրանիդ նոնին՝ մահորեն շքեղ:

7 հուլիս, 1909, Նորեքշաբթի
Old India

* Անընթեռնելի բառ:

ՏԵՐ, ՄԵՂԱ...

Ան մարմարի սրբազան սյունի մը պես սեգ էր ան.
Ո՛ր սեգ, ո՛ր կույս - թե կույս է կատաղորեն տարփավոր
Շրթունքներու չի՛ խմված, չապրված հե՛քը ծորուն:
Ո՛ր սեգ, ո՛ր կույս - թե կույս է ցող չի ծծած վարդ մը նոբ

Նոնիի մը մեջ ինկող երազին պես մո՛ւթ էր ան.
Ո՛ր մութ, ո՛ր լույս - թե լույս է ա՛յն, ինչ որ կար անավոր
Լույծ խավարի իր այրող աչքերուն մեջ անսահման:
Ո՛ր մութ, ո՛ր լույս - թե լույս է ամբան գիշեր մախտավոր:

Բարե՛: Ինչպե՛ս հոգիս* դավանանեց իրեն դեմ:
Ումպ մը արյուն... Տե՛ր, մեղա... Ու ինչպես իմ
Բանաստեղծի ձեր հոգիս- հինավուրց քուրմ տխրադեմ-

Լուռ դաշտերու երազկոտ անծայրությանը վերան,
Մեղքի օր մը՝ Տարփանքի սև պատարագը տոնեց,
Իմ ողջակեզ կիրքերուս՝ իր կուսությունը խորան:

Ան մարմարի սրբազա՛ն սյունի մը պես սեգ էր ան:

* *Խմբագրված, այնուհետև ջնջված բառ, որ
մոտավորապես ընթերցվում է որպես «հոգիս»:*

ՀԻՆ ՀԱՐՍՆԵՐԳ

Քալերուդ ներքև վարդի թերթեր բյուր,
Մուշկի, հալվեի բույրեր երկնասփյուռ,
Մեռնեի՛ գինով հեքերուդ զեփյուռ:

Մետաքս հալվեիդ արցունք չի կաքի,
Մի՛ լար թելերուդ ետին արծաթի,
Այս՛ գիշեր լուսնակը քե՛զ կծաթի:

Իրանիդ՝ շղարշ անգին բենեզին,
Կուրծքիդ՝ մարգարտի լանջակ ասպազեն:
Եկո՛ւր, իմ երկու աչքերս քեզ կուզեն:

Ոսկի մուհակովդ եկուր, հարս իմ քո՛ւյր,
Հետքերդ՝ Գանաբու յուղեր հեշտարույր,
Պենկալիս վարդեր՝ գեմքիդ կաթնաթույր:

Ա՛խ, կույս շրթներուդ հեքը սիրազե՛ղ:
Եկո՛ւր, սեմիս վրա խոյ մը ողջակեզ
Իր արյունն ազնիվ պիտի ձոնն քեզ:

Մի լա՛ր, քույրիկ, հույս հավա՛տքդ ալեկու:
Մուրք առագաստին մոտեցիր հըլու,
Քու շքեղ արծանդ զոհաբերելու...

ՍԿԻՉԲԸ ԳԵՊԻ ԱՆՀԱՅՏ

Իսկական բանաստեղծի կենսագրության սկիզբը նշանավորվում է մշտական մղումով դեպի անհայտը: Խոսքը ստեղծագործական կենսագրության մասին է: Ռուբեն Սևակը մասնավոր գրված ուղեգրություններ չի թողել, սակայն սիրել է հանապարհորդել, հատկապես Շվեյցարիայում, ուր ապրեց ինը տարի: «Համփոքություն» վերնագրված անտիպը դարձյալ դժվար է ուղեգրության ծանոթ ժանրին վերագրել, չնայած ծայրեծայր ուղևորության փոքրիկ օրագիր է: Սա հանապարհորդության ծանոթ նկարագրությունը չէ, սա ավելի շուտ փաստումն է արևմտահայ իրականության մեջ տիրող այն ուղղվածության, այն հիմնական հայացքի, որը բնորոշում էր դարասկզբի գեղարվեստական հիմնական միտումները Պոլսում: Նվաճվում էր Եվրոպան: Բուլոբ իմաստներով: Մեր ազգային ինքնագիտակցության զարթոնքն անպայման պիտի անցներ Եվրոպական մայրաքաղաքներով: Նպատակը Փարիզի կամ Բեռլինի կցորդը, ջանասեր աշակերտը դառնալը չէր, այլ միատեղ աշխատելու ձգտումը: Աշխատանքն արդեն սկսված էր: Հեռու չգնալով, կարող ենք օրինակներ բերել հենց Ռուբեն Սևակի ժառանգությունից, մանավանդ մինչև 1909թ. ապրիլը գրված գործերից:

1906թ. Ռուբեն Սևակն արդեն Լոզանի համալսարանի ուսանող էր: Հավանաբար ձմեռային արձակուրդի է եկել ձնեղաձյար և վերադարձել նշանավոր «Արևելյան հեպտերթացով»: Խորհրդանշական է այս համփոքությունը՝ դեպի Եվրոպայի սիրտը: Եթե սա պարզ ուղևորություն լիներ, բանաստեղծը հազիվ թե թողներ օրագրային այս նշումները, որոնք ամբողջական տեսք

ունեն և որոշակի կառուցիկություն: Սա ներխուժում է դեպի մայրցամաքի խորքը, աստիճանական հանաչում: Գիտակցարար, թե անգիտակցարար է կատարվել, սակայն բանաստեղծը հարկ է համարել ստեղծագործական վաղ շրջանում արված այս նորերը պահպանել: Հարագատ ինչ-որ բան է տեսել սրանց մեջ:

Օրագրային նշումներ են նաև «Վերջալույս» վերնագրված էջերը: Ըստ որում՝ ուսանողական առաջին շրջանի: Սա նախորդ ուղևորության մյուս երեսն է, կարտը, անձկությունը, «քաղցրիկ հուշեր, ինչո՞ւ կտանջե՞ք դիս»: Սակայն քանակական ուսանողի այս կարտախոտը չորս տարի հետո պիտի երևար, բառ առ բառ, մեկ այլ բանաստեղծության մեջ, որը, թերևս, ոչ միայն Սեակի, այլև հայ բանաստեղծության գլուխգործոցներից մեկն է: Խոսքը «Ո՛վ իմ Հայրենիքս...» բանաստեղծության մասին է: Օրագրային այս նշումի վերջին տողերը եզրափակում են նաև նշված բանաստեղծությունը, սակայն՝ ավելի ուրերգական:

Քալի՛: Մինչև ե՞րբ... Քալի՛ կուրորեն,

Քալի, մինչև որ Արևն հրակեզ

Իր մարր մանև նորեն ու նորեն՝

Ու օ՛ր մը այլի՛քս չի ծագի քեզ...

Քարե՛... Կյա՞նք է այս... Քալի՛ կուրորեն:

Մի փոքր անսովոր է, որ Ռուրեն Սեակը վերնագրել է իր օրագրային գրառումները, որը, սակայն, եզակի երևույթ չէ: Մինչդեռ, կարծես առաջին անգամն է, որ կարգում ենք վերնագրված նամակ՝ Ռեթեսո Պերպերյանի որդուն՝ իր դասընկերոջը: Մենք առիթ ունեցել ենք արդեն հրատարակել Ռ. Սեակի «Ռ. Պերպերյանի հիվանդությունն ու մահը»: Ազագա բժշկի գրառումներ՝ մասնագիտական մի շարք տերմիններով լեցուն: Այս մեկը՝ նամակը, գրվել է վերոհիշյալ նյութից ավելի ուշ: Հայտնի է, որ Ռ. Պերպերյանը Ռուրեն Սեակի սիրելի ուսուցիչն էր, որ թե որպես մանկավարժ, թե որպես մտավորական ու փիլիսոփա կարևոր դեր է խաղացել բանաստեղծի հակառակորդում և նրա ստեղծագործական նկարագրի կազմավորման մեջ: Գովար է տսել, սա գրվել է որպես նամա՞կ, մտորո՞ւմ, թե՞ օրագրային նշում: Եվ արդյո՞ք նամակն ուղարկվել է

հասցեատիրոջը: Ինչո՞ւ է այս մտորում-ճամակի տեք-
ստը հայտնվել, ըստ որում՝ անթերի մաքրագրված,
սևագիր բանաստեղծությունների կողքին: Որքան մեզ
հայտնի է, Ռ. Սևակը սովորություն չի ունեցել իր
թղթերի մեջ պահպանել ճամակների երկրորդ օրինակ-
ները կամ սևագրերը: Դա նույնիսկ անհնար կլիներ
անել, եթե նկատի ունենանք, թե ինչպիսի ծավալուն
ճամակագրություն է ունեցել բանաստեղծը:

Ա.Լ.ՔՍԱՆԴՐ ԹՈՓՉՅԱՆ

ԱՐՉԱԿ

ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆ

1906, 22 հունվար.

Գիշեր էր արդեն:

Կայարան կմտնեի...

Կանքին մեջ վայրկյաններ կան, խորհրդավո՛ր ու վեռակա՛ն վայրկյաններ, ուր մտնելի առաջ սարսուռ մը՝ տարօրինակ հուզում մը կզգա մարդ իր երակներուն մեջ: Օ՛հ, շատ հուզիչ վայրկյաններ են անոնք: Կզգաս թե խորհրդավոր այդ սահուն մեջ պիտի փակե՛ս, պիտի թաղե՛ս կյանքը զոր ապրեցար ցարդ, ու պիտի ստեղծես նոր կյանք մը քեզի համար: Ու մարմաջ մը, տարօրինակ տենդ մը կուզա վրայ խնթալո՛ւ, լալո՛ւ...

Գիշեր էր արդեն, ու, վարանոտ, կայարան կմտնեի:

Տենդագին եռուզեռում մը կար կայարանին մեջ: Համբորդներ՝ որոնք հոս-հոն կդիմեին փութկոտ, կառախումբեր՝ որոնք սուր նիչերով կնեռանային, բարեկամներ՝ որոնք համբորդներու հրամեշտի կփութային:

Ու լամբարներուն լույսը իր անձրևը կցաներ առաստաղեն, ու սիկարներուն մուխը կոլորվեր օդին մեջ, ու գավաթներուն շոխնթը կննչեր սեղանն սեղան:

Շվարա՛ծ կմտածեի...

Կմտածեի հեռավոր սիրելիներուն վրա՝ որոնք լքած էի անխիղն, կմտածեի բարեկամներուս վրա՝ որոնց հեռանալը դիտեր էի ձեռքի ուժգին սեղմումներն վերջ, ու խավարով լեցուն Ասպզայիս վրա կմտածեի:

Մեկնման ժամը հասեր էր արդեն. շոգեկառք մտա:

Շա՛տ տխուր է բաժանումի վայրկյանը: Կառախումքին ամբողջ երկարությանը վրա լացող խեղճներու շարք մը կտեսնես. մին իր աղջիկը կհամբուրես, մյուսը իր կնկան հետ կողջագուրովի, ուրիշ մը իր բարեկամին ձեռքը կսեղմն ուժգին:

Ու անա՛ դժվարին վայրկյանը Գիշերին ու լուսնու մեջ վայրաշարժը կսուլես երկա՛ր, երկա՛ր. ասի հետին հրաժեշտն է հեռավոր սիրելիներու... Ու անխիղները կցնցվին, ու սրտերը կցնցվին: Կառախումքը կհառաջանա:

Շվարած շուրջս կդիտեմ. ո՛չ ոք կա չովս սրտակից, ո՛չ ոք բարեկամ! Միայնությունը կսարսև հոգիս: Գլուխս պատուհանեն դուրս կհանեմ: Տոկոս առ տոկոս ամեն բան մութին մեջ կբաղվի. կայարանը կկորսվի հեծնգետե, ու բարեկամները գիշերին մեջ խուսափող սովերներու կնմանին:

Պատուհանիս առջև կանգնած դուրսը կդիտեմ անշա՛րժ, քարացա՛ծ: Պուլիս տակավ կխուսափի տեսողութենես: Կուզեմ վերջին անգամ մը, ա՛ն, վերջին անգամ մը գոնե կառախումքիս պատուհանեն տեսնել այն տեղերը ուր տարիներ ամբողջ ապրեցա. կուզեմ տեսնել Վոսփորը՝ իր չքնաղագեղ ավերով, Բերան՝ իր բարձրագեղ դիրքին մեջ, Սկյուտարը՝ իր խորհրդավոր սովերներուն ետին: Բայց մուրը պատեր է ամեն կողմ: Քաղաքը կապտաի քիչ-քիչ, արվարձաններու փոքրիկ տնակներն ալ կկորսվին միամիտ, ու ա՛լ Պուլսեն դուրսը ելած ենք:

Մարմարան իր հանդարտ փեշերը կտարածն լա՛յն,
լա՛յն՝ մինչև հեռավոր հորիզոնները:

Ու կհառաջանանք:

Ծո՛վն ալ կկորսվի: Ու կհառաջանանք:

Գիշեր է: Ադիտեմ դուրսը պատուհանես:

Հողը իր հանդարտիկ քունը կննջն գիշերին
ամայության մեջ: Դա՛շտ, դա՛շտ:

Հուզումը կընկնն գիս:

Խցիկին՝ անկյունը, կծկտա՛ծ, ննջվա՛ծ, կմտածիս:
Աորսված սիրելիներու կարտը կնմն հողիս: Կուզեմ լա՛լ...

* * *

Առավոտը ծագեր է արդեն:

Պուլկարիս մեջ ենք:

Ազոտ լույս մը կմաղվի տակավ կապարն երկնքն,
հեռավոր անտառներու մշուշային սովերները խորհրդա-
վոր հանգամանք մը կուտան տեսարանին:

Չյո՛ւն, ձյո՛ւն... Լայնատարա՛ծ, անրի՛ծ սպիտա-
կություն մը ամեն տեղ: Հեռու՛ն, մենավոր հսկա ծառ
մը, անհո՛ւն դաշտերու դարավոր հուսահատությունը
կուլա կարծես:

Դա՛շտ, ձյո՛ւն:

Ֆիլիպն հորություն մը կըլլա վայրկյանի մը
համար՝ դաշտերու այս անվերջ միօրինակության մեջ:
Ու Ֆիլիպենն վերջ կսկսին լեռները, բա՛րձր, բա՛րձր
լեռները: Պուլքաններն են ասոնք:

Օ՛ն, որքա՛ն խոխտ է իրենց հակառը ու որքան
պայծառ: Չյունը արժաթի պողպատն պատմուհան մը կարծես
հյուսեր է սա դարավոր հսկաներուն: Իրենց սպիտակ
լանջքն մշտաբոխ արշալո՛ւյս մ'է, որ կարծես կհոսի
շարունակ, կհոսի՛... Ի՛նչ գեղեցիկ են իրենց կապուտագեղ
հակասները:

Կհառաջանանք:

Լեռները կսուրան, տեսարանները կփոխվին՝ հետըզ-
հետե ավելի հմայիչ, ավելի սրտագրավ:

Մութը կթանձրանա տակավ:

Լեռանց ստորտը սիրուն քաղաք մը կհելվա
փոքրիկ մանուկի մը պես: Սոֆիան է: Գեղեցիկ
շենքեր, լայն պողոտաներ, լույսի փոքրիկ կտուցներ
ծառուղիներու երկայնքին՝ հրապուրիչ տեսարան մը
կկազմեն մութին մեջ:

Ու կանցնինք:

Կդիտեմ դաշտերուն խույս տալը արա՛գ, արա՛գ:
Շոգեկառքը կսուրա շարունակ իր հեքոտ վազքովը:
Ի՛նչ գեղեցիկ է տեղագին թռիչքը սա կայծերուն,
որոնք բուրդ-բուրդ մուխին հետ կանցնին պատուհա-
նիս առջևն:

* * *

Այս գիշեր ուժգին երաժշտություն մը կարթնցնե
գիս ընդոստ:

Սերպիո Փիրոֆ կայարանին առջև կեցած ենք:
Չյունը ծածկեր է գետինները ներմա՛կ, նեփ-ներմակ:
Չյուներուն վրա Սերպիո աշխույժ քամի մ'է որ կպարե
զվարթորեն. երաժիշտները իրենց ծայնին բոլոր
ուժգնությամբ կերգեն իրենց տոհմիկ երգերը: Մարդ
պետք չունի անոնց լեզուն գիտնալու՝ գմայլվելու
համար այդ սրտահույզ երգերն:

Ու տխրագին աղաղակներ կթնդան օդին մեջ, ու
գեղջուկ երգեր կցնցեն սրտերը. ու ջութակներ
կհեծեծեն գիշերին մեջ... Ու այս բոլորը՝ հրաժեշտ
մաղթելու համար այն մի քանի բարեկամներու որոնք
պիտի մեկնին, Ո՛վ գիտե, թերևս առհավե՛տ:

Որքա՛ն դժվա՛ր է բաժանու՛մը: Հեռավոր մտերիմ-
ներու նիշատակը կսարսև հոգիս...

* * *

Ու կհառաջանանք միշտ:

Ի՛նչ սքանչելի է սա լեռներուն տեսարանը մութին մեջ:
Թուփեր՝ որոնք ծյուններու տակ կկքին. ժայռեր՝
որոնք գիշերին մեջ կխոկան. լիներ՝ իրենց երազին
մեջ սառա՛ծ, քարացա՛ծ:

Տեսարանները կփոխվին արագ-արագ՝ երբեմն
նիանալի, երբեմն ահավոր:

Հոս ծյունապատ լեռներու շղթաներ են՝ որոնք իրենց
կողերը կցուլացնեն գետերու ջինջ հոսանքին մեջ. հոն
ապառաժի հսկա զանգվածներ՝ որոնք անդունդին մեջ
սլիտի գանավիժեն հանկարծ կարծես: Աստին նիանալի
անտառներ են, որոնք ծյունն ծաղիկներուն մեջ են
կծարտին. քիչ մ'անդին ջրվեժներ՝ որոնք մթաստվեր
ձորերու մեջ կթափալին՝ մոնչելով կատաղի:

Ու կսուրանք, կսուրանք միշտ:

Մեր նամբուն վրա կույտ-կույտ հսկա ժայռեր
եկեր ցցվեր են դիտելու համար կարծես քաղաքակրթ-
թուրքյան այս գործիքը, որ լեռները կնեղքն ու
շչալով, շաչելով կսուրա միշտ դեպ հառաջ:

Ու ահա՛ լույսը, ահա՛ տունի ստվերները, ու ահա՛
կայարանն ալ: Պեկկրատ ենք:

* * *

Առավոտուն կարթննամ:

Հունգարիա!

Նվրոսյի ծոցն ենք ա՛լ: Հոս ամեն բան կմատնե
Նվրոսյան: Ա՛լ լքված վայրենի հողի պատտա մ'անգամ
չես տեսներ: Ամեն տեղ հարթված է, ամեն տեղ՝ մշակված:

Անծայրածի՛ր, անսահմա՛ն դաշտ մ'է սա Հունգարիան: Ժամերով, ժամերով կհառաջանաս առանց որ աչքդ կարենա որոշել հողի փոքրիկ բլրակ մը հեռավո՛ր հորիզոններու վրա:

Որքա՛ն սիրուն:

Գեղեցիկ կայարաններ, հերմակ փոքրիկ տուներ, հանդարտիկ ամբարակներ:

Ու դաշտերը, ու գետակները, ու պուրակները լողանք կընեն գարնանային տաք ազվո՛ր արևու մը հառազայթներուն տակ:

Հեռուն, ծառերուն ետին, բարի ծխնելույզի մը մուխը կգալարվի: Դաշտերուն մեջ ջաղացքի մը հեռանկարը իր բազուկները կտարածե:

Ի՛նչ գեղեցիկ! Լնակներ՝ ծառերով եզերված, գետակներ դաշտերուն մեջ խողխողուն, գյուղակներ՝ որոնք պայծառ երկինքի մը տակ կժպտին:

Կհառաջանանք միշտ:

Ու ահա՛ մեծ քաղաքը, որ կերևի հեռվեն: Պուտաբեշթն է:

Բայց արդեն իսկ մուրը կսկսի իջնել, ու տեսարաններուն ազվորությունը գիշերին մեջ կկորսվի:

* * *

Կսուրանք:

Բայց ուշադրություն! Ի՛նչ հրաշալի է բացերը սա լամբարներուն, որոնք շարք-շարք կերկարին մութին մեջ, հեռո՛ւն:

Կմոտենանք տակավ: Սովերները կորոշվին քիչ-քիչ, քաղաքը կտարածվի մեր աչքերուն առջև իր բոլոր գեղեցկության մեջ:

Վիեննան է, համակ լույսերո՛ւ մեջ: Հսկա շենքեր,
լայն սրդոտաներ, փառավո՛ր հրապարակներ, ամե՛ն-
քըն ալ լույսերու մեջ:

Ու այս բոլոր շքեղություններու վրա կուզինք
հիանալ երկա՛ր, երկա՛ր:

Կշարունակենք սակայն մեր վազքը:

* * *

Ի՛նչ հմայիչ տեսարաններ են ասոնք! Ի՛նչ
գեղեցիկ լեռնաշղթա, ի՛նչ գեղեցիկ երկիր!

Լեռնե՛ր, բա՛րձր, միշտ բա՛րձր, մեն մյուսին
խտեալ են ավելի բա՛րձր: Չյունի հսկա կույտեր՝ իրենց
գահավիժումին մեջ լեռներու կուրծքին փարած: Ջուրի
կատաղի հոսանքներ, որոնք մաունչներո՛վ փրփուր-
ներո՛վ կժայթքին լեռներու կողեն՝ իրենց բողոքը
գոռալու համար ո՛վ գիտե որո՛ւ: Անդհդախոր ձորեր՝
որոնց մեջ հռետտեսական հուսահատության մը մաուն-
չը կա խորո՛նկ, խորո՛նկ:

Ու ի՛նչ հիանալի է ու ծյունափառ նակատը որ
արևուն հառազայթներուն տակ ոսկու ու արծաթի
պսպղուն ցուքեր կփոխեն: Ու ի՛նչ վեհ է ու ալեհեր
գագաթը որ վե՛ր, մշուշի ամպերեն վե՛ր կկանգնի,
երկնափառ գեղեցկությամբ մը:

Օ՛հ, հրաշալույս, հրաշափա՛ն...

Ողջույն Ալսպաններ, ողջույն!

* * *

Կտուրանք:

Տեսարանները միշտ կփոխվին՝ մին մյուսեն ավելի
չքնաղ:

Վարը՝ խորունկը՝ ձորին մեջ, փոքրիկ գյուղեր,
ծյուններու տակ կքնանան հանդարտիկ: Հոս-հոն տե-
րևաթափ մերկ ծառեր դաշտերուն մեջ կդողան:

Լերան կողին վրա գեղջուկ մատուռ մը իր սուր
սլաքը կարծակե վեր: Վտիտ նամբա մը՝ գյուղեն
դեպի մատուռ՝ զառիվերին վրա կսողար:

Ցյուրիխ լինը իր հստակ հայելիին մեջ լեռներուն
ցուլքերը կսարսե:

Ավերակ դղյակներ՝ հեռվե հեռու՝ լնափին կար-
կառուն ժայռերուն վրա, անցյալին սուգը կխոկան:

Ու կհառաջանանք:

Ալեփառ լեռներու մեջ Նեոշաթելի չքնաղ լինը
կսարսառ: Երկինքի տակ տարբեր երկի՛նք մը ինքն ալ:

Մութը կձնի քիչ-քիչ: Լինը կստվերոտի:

Հեռո՛ւն, անորոշին մեջ, հին ամբուսթյան մը
ստվերագիծը կորոշվի:

Ավելի անցին, եզերքին վրա, քաղաքի մը լույսերը
կպլպլան ջուրերուն մեջ: Նեոշաթելն է:

Մութը կթանձրանա տակալ: Լինը կննջե:

Կհառաջանանք:

Ու ի՞նչ է այդ քաղաքը, որ գիշերին մեջ իր
լույսերը ցանցներ է խորհրդավոր:

Այդ քաղաքը - ձայնս կդողա հուզումեն - այդ
քաղաքը Լոզանն է...

Ահա արևը իր մարը ստավ: Արյունի դողդող գիծեր երկարեցան ամպերուն եզերքները. սավերը ննշեց հեռավոր հորիզոններուն վրա. ու լեռներուն հրաշեկ գագաթները սառած մնացին:

Կքալեմ:

Ահա՛ անցորդները, ահա՛ գործավորները, կառքերը, ծիերը:

Ամբոխին մեջ կորսված կքալեմ: Տխրությունը կծանրանա ներսիդիս: Սրտիս մեջ զգացումներ կմսին: Կքալեմ շվարած, հապնեպով, մոլորո՛ւմ:

Արևը իր մարը ստավ: Մեռնող վերջին ցուքերը կտանջին զիս:

Այս օրն ա՛լ մարեց իր լույսերը: Ու ես կքալեմ, կքալե՛մ. հե՛զ ուղևոր:

Անձանո՞թ հողերու վրա, անձանո՞թ հորիզոններու մեջ:

Լայն փողոցին սալահատակը կհնչե ոտքիս տակ: Մեծ շենքերուն քար պատերը սառն անտարբերություն մ'ունին: Մարդերը կանցնին, անոնք չունին վաղեմի ծանոթներուն ակնարկը: Ու փոքրերը չեն ժպտիր քեզի ազրարիկներուդ պես:

Վաղեմի՛ պատկերներ, տարտա՛մ գիծեր, քաղցրի՛կ հուշեր ինչո՞ւ կտանջեք զիս:

Մտածել հեռավո՞ր գյուղին վրա, արտերուն եզերքը սողոսկող հողի վտի՛տ, բարեկա՛մ արահետներուն վրա, հնամենի տուներուն մեջտեղ քնացող մենավոր փողոցին քարերուն վրա, որոնք քու անխլղ տեսան և քու նախահայրերուդ անխլը տեսան. մամու՛տ, հինցա՛ծ պատերուն մտերմիկ ժպտին վրա:

Ու մտածե՛լ այն բույնին վրա, որ քուից է, քու
եղբայրներուդ, քու քույրերուդ, քու ծնողներուդ է.
օ՛հ, պաշտելի՛, պաշտելի՛ բույնին վրա՝ որուն
պատերուն, թշվառ օր մը, հրաժեշտ տվիր՝ նեավելու
համար այս անձանոթ երկինքներուն, այս անձանոթ
երդիքներուն տակ:

Ու մտածե՛լ մանուկ տարիներուդ վրա՝ երբ
պայքարը, հոգնությունը, ու տառապանքը, ու անհու-
սությունը չէին լեցվիր ներսդ, ու երջանիկ էիր դեռ.
օ՛հ, մտածել այդ հեռավոր տարիներուն վրա, արդեն
խսկ կորսվա՛ծ:

Երա՛զ հուշքեր, մեռա՛ծ հուշքեր, ինչո՞ւ կտկա-
րացնեք իմ քայլերս:

Արևը իր մարը մտավ, ու ես կուզիմ քալե՛լ:

Քալե՛, դժբաղդ անցորդ:

Սիրելիներդ ձգեցիր ետիդ, հեռավոր հողերու վրա
քու կարոտդ կուլան. լքած երջանկություններուդ
հիմունքը քեզ՝ կկանչե: Զսպե՛ արցունքստ սերերդ,
ետիդ մի՛ նայիր, ու քալե՛:

Քալե՛ նոր տառապանքներու, նոր անհուսություն-
ներու համար, քալե՛ անիմաստ կյանքիդ ողբալի
նամբան. քալե՛, քալե՛, մինչև որ արևը նորեն ու
նորեն մարը մտնե ու ա՛լ չի ծագի քեզի համար...

Սիրտ մը դրին կուրծքիդ տակ, միտք մը դրին
գանկիդ մեջ. «ասյրե՛, ըսին. պիտի մեռնիս»:

Զգա՛լ՝ տառապիլ. խորնի՛լ՝ տառապիլ, տառա-
պիլ ու քալել՝ մինչև որ մեռնիս:

Արևը իր մարը մտավ, ու ես կքալեմ գողգոջու՛ն:

Քալե՛, կյանքն է այս:

Շահան,

Արցունքով լեցուն նամակդ ստացա. խեղճ բարեկամ, այդ որքա՛ն հուսահատություն, այդ որքան դառնություն: Ո՞ւր է քաջությունդ, կյանքին զանազան երևույթները դատելու համար ո՞ւր է պաղարյունությունդ, և ո՞ւր է իմաստասիրությունդ:

Դուն այնքան տկար չէիր առաջ, սիրտդ միշտ բանականությանդ հակակշռին տակ էր, այնքան չէիր զգար որքան կխորհեիր, ու երբ խնդիրը այլոց դժբաղդության վրա էր՝ գիտեիր լրջորեն ու սառնորեն տրամաբանիլ: Ի՞նչ կընես հիմա, կուլաս՞, Շահան, բայց միթե իմաստասիրելու տարբե՞ր չափ ու տարբե՞ր կշիռ ունիս ուրիշներուն համար և քուկիններուդ համար:

Ի՞նչ է այս ողբդ: Մոռցա՞ր ուրեմն թե մենք բանավո՞ր և կամավո՞ր մարտի ենք: Կա՛մքը, Շահան, կյանքին գերագույն գործիքը, բարոյական մեծագու՛յն ույժը, ա՛յն որ կարող է ամեն բան խորտակել և ամեն բան վերականգնել, կա՛մքը, հուսամտության գեմ մաքառելու միակ միջոցը, գերմարդկային կամքը, ի՞նչ ըրիր գայն, Շահան:

Կարտասովի՞ս: Թող որ իջնա արցունքդ, ու արցունքիդ հետ սրտիդ խոշո՞ր տրամությունը: Կա՛խ, ինչո՞ւ կխաբես ինքզինքդ, ինչո՞ւ կերազես թե այն որ գնաց, սլիտի վերադառնա թերևս... Ինչո՞ւ կթողուս որ ցնորքներու մոզական ամպերու մեջ առաջնորդի գրեզ տրամությունդ: Մտածե՛, իրականության հորի-

զոններեն մի նեռանար, և խորհն որ օր մը ամենքս
ալ խեղճն զոները պիտի ըլլանք այդ ցուրտ
իրականության:

Նաբոլեոն ափ մը թշվառ հողի մեջ ամփոփեց իր
ամբարտաձան մարմինը. Մյուսե լացավ ու մեռավ.
Պերպերյան հանկարծ մարեց իր նրագը...

«Անոնք չի մեռան,- կգոչեն մարդերը,- անոնց
անունը ամեն շրթներու վրա է, անմահ է անոնց
հիշատակը»:

Վահ, որքան տղա են մարդերը, ու որքան
ծանծաղ իրենց մխիթարանքներուն մեջ:

Երբ սիրտը կդադարեցնեն իր համաշափ գործունե-
ութիւնը, երբ ուղեղային խուլ կենդանութիւնը կսառ-
չի, երբ տաք շունչը առհավետ կխուսափե թոքերեն,
ավա՛ղ, ի՛նչ հեզնութիւն է խոսիլ անմահության վրա:

Մարդ անմահ է որքան ատեն որ ժպիտը կծլի
իր շրթներուն վրա, որքան ատեն որ իր աչքերը
կյանքին հուրովը կփայլատակին, որքան ատեն որ
նակատը կհակի մտածումներու բեռին տակ:

Իսկ երբ բոլոր այս ժպիտներեն ու նայվածքներեն
ու մտածումներեն վերջ ուրիշ բան չէ մնացած եթե
ոչ միսի վատ կույտ մը, անշունչ ու անշահճ,
մարդկային ի՛նչ տկարութիւն է խոսիլ Անունին վրա
որ պիտի շարունակե ամենուրեք հնչիլ, ու փառքի՛ն
վրա որ իր ներքև դիակ մը ծածկող ոսկիներու
պատմութեանի մը պես պիտի շողա, ու հիշատակին
վրա, որ երբեմն պիտի ալեկոծե սրտերուն խորքը,
ու Մարմարի Արձաններուն վրա զոր մարդկային
տխմարամտութիւնը պիտի կանգնե՝ քարեղեն կույ-
տով մը փոխարինելու համար զգացումներու և
մտածումներու կույտը որ ո՛չ ևս է:

Ո՛չ, ո՛չ: Իզու՛ր, իզուր այս բոլորը: Անո՛ւնը, փա՛ռքը, հիշատա՛կը, արծա՛նը խեղկատակ գրսևերե՛վույթներն են միայն այն ահռելի ու անիմաստ ողբերգության որ կյանք կհուշվի: Ու Անմահությունը բառը այն ամենն է ինչն էլ թառն է զոր տառասյուղ մարդկությունը կրցած է ստեղծել իր մահվան անկողնին մեջեն:

Հրափառ աստղերը կսառին, գիսավորներ կկորսվին խորհրդավոր գիշերներուն մեջ, ամբողջ համատեղությունները կծնին ու կմեռնին, բոլոր բուսական ու կենդանական աշխարհը կխոնարհի միևնույն մանգաղին. ու միայն մա՞րդն է անմահ... Ի՛նչ ամբարտավան ու եսամուլ գաղափար: Անմա՛ն, բայց ինչպե՞ս, և ո՞ւր, և մինչև ե՞րբ...

Ո՛չ, ո՛չ, խեղճ բարեկամս, այն որ գնաց, չի պիտի վերադառնա: Որովհետև Մահը բացարձակ է ու հավիտենական ու տիեզերական. որովհետև Մահը ճշմարիտ է, թերևս միակ ճշմարիտ իրողությունը այս երազ-կյանքին:

...Ու այս մտածումներեն վերջ երբ մեզի կուգա իր նայվածքը անու՛յշ, հառազայթո՛ղ և խմաստու՛ն նայվածքը զոր ստացա իրմն բաժանումի պահուն. ու իր համբույրը՝ հավե՛տ տրտմակոծ հակախո վրա. ու իր մաղթանքը՝ «մա՛րդ եղիր, տղաս...», երբ այս բոլորը միտքս կուգան՝ աշխատելու ույժը կլքե գիս, ու աչքերս տրտմութենեն կչորնան:

«Մա՛րդ եղիր...»: Բայց չէ՞ մի որ, Պերսպերյա՛ն, առանց թերևս քու բարձունքիդ հասնելու, օր մը քեզի պես պիտի մեռնի՛՛ք մենք ալ...

Համբույրներով՝
Ռ. Չիլինկիրյան

ՏՈՒՐՔ ԱՍՊԵՏԱԲԱՐ ԵՎ ԲԱՆԱՍՏԵՂՄՈՐԵՆ

Արևմտահայ մյուս բանաստեղծների հետ համեմատած՝ Ռուբեն Սևակի թարգմանական ժառանգությունը կարծես մեծ չէ: 1985թ., երբ տպագրում էինք նրա ծավալուն ժողովածուն, ընդամենը տասնվեց թարգմանություն կարողացանք հավաքել և առանձնապես մեծ հույսեր չունեինք, թե այս քանակը կարող է հետագայում ավելանալ: Այն տպավորությունն էր ստեղծվում, թե չնայած Ռ. Սևակը մոլի ընթերցասեր է եղել և, դատելով իր նամակներից, ուշադիր հետևել է իր ժամանակի գրական նորություններին, այնուամենայնիվ, առանձնապես՝ սեր չի ունեցել թարգմանական աշխատանքի հանդեպ:

Սակայն, երբ 1990թ. մարտին ինձ հանձնվեց Ռ. Սևակի նորահայտ անտիպների մի մեծ տրցակ, ապա առաջին իսկ ծանոթությունից հետո ես ստիպված էի փոխել կարծիքս Ռուբեն Սևակ բանաստեղծ-թարգմանչի մասին. ի թիվս մի շարք արձակ և չափածո անտիպների, ես գտա քսան թարգմանություններ, որոնք անհայտ էին մեզ: Ավելին, տեքստարանական որոշ նախնական պրպրտումներ առիթ էին տալիս ենթադրելու, որ շատ հավանական է ուրիշ անտիպ թարգմանությունների գոյությունը, որոնք վաղ թե ուշ, այս անտիպների պես, պիտի մեջտեղ գան: Ինչպես երևում է, 1909թ. ապրիլ-հունիս ամիսներին Ռ. Սևակը լրջորեն զբաղվել է թարգմանությամբ: Հիմնական պատճառը, կարծում ենք, հետևյալն է. 1909-ի ապրիլը, այսինքն՝ կիլիկյան ջարդերը վնասկան նշանակություն ունեցան բանաստեղծի համար: Կրա վկայությունն է, թերևս, «Ո՛վ իմ հայրենիքս...» բանաստեղծությունը: Ռ. Սևակի ստեղծագործական կյանքում կատարվում էր ծանր և

պարտադրված մի քնկում: Ճիշտ է, բանաստեղծը այդ օրերին գրում էր ցավի և ցասումի տողեր, սակայն և ստիպված էր հրաժեշտ տալ յուրացված ու մշակված ստեղծագործական մի ամբողջ շրջանի: Կարուկ անցումի մեջ ծնվող բանաստեղծական որոշ պարապը հավանաբար լցվել է թարգմանություններով: Սա էսթետիկական սկզբունքների յուրատեսակ ինքնաստուգում էր նաև: Թերևս այս է պատճառը, որ Ռ. Սևակի թարգմանական երկացանկը սահմանափակված է ռոմանտիկ բանաստեղծների շրջանակով՝ Լամարտին, Սենտ-Բյուվ, Հայնե, որոնց, սակայն, ավելանում են Վեռլենը և Ալբեր Սամենը: Վերջինս, թերևս, ամենաբաժված ամուսն էր դարասկզբի ֆրանսիացի բանաստեղծներից: Ռ. Սևակի ժողովածուի մեջ արդեն երեք թարգմանություն կար Ա. Սամենից, դրանց ավելանում են չորսը:

Կարծում ենք, որ թարգմանական մի փոքրիկ հայտնություն է Լամարտինի «Լիներ»: Այս գլուխգործոցն իսկապես մեծ նշանակություն է ունեցել հայ քերթության արևմտահայ հատվածի համար, և եղած մի շարք թարգմանություններին հավելվում է նորը: Թերևս արժև հիշել, որ Լամարտինի նշանավոր բանաստեղծության թարգմանիչներից մեկն էր Ռ. Սևակի ցիրեւի ուսուցիչը՝ Ռեթեոս Պերպերյանը:

Նորահայտ անտիպները գալիս են վերջնականապես հաստատելու, որ Ռ. Սևակի ամենասիրած բանաստեղծը եղել է Հայնեն: Հարցը միայն քանակը չէ: Գեղես 1985թ., բանաստեղծի ժողովածուն կազմելիս, մեզ հետաքրքրում էր կարևոր մի հարց. ո՞ր լեզվից է նա թարգմանել Հայնե: Բնագրի՞ց, թե՞ երկրորդ լեզվից: Ռ. Սևակի գերմաներենի իմացության մակարդակը մեզ հայտնի չէ, չասած այն մասին, որ այդ լեզուն մեծ տարածում չուներ արևմտահայ մտավորականության մեջ, ի տարբերություն ֆրանսերենի, որը գրեթե բոլոր արևմտահայ գրողներն ու արվեստագետները մայրենի լեզվին հավասար տիրապետում էին: Սրանից զատ, գերմաներենի հանդեպ եղած գուռայ վերաբերմունքը, գուցե արևմտահայ մտավորականության անխուսափելի անդրադարձն էր Թուրքիա և Գերմանիա գոյացող դաշինքի հանդեպ: Ճիշտ է, մշակույթը և քաղաքականությանը տարբեր, նույնիսկ իրար հակառակ բաներ էին, աֆուհանդերս... Արևմն, ի՞նչ, Ռ. Սևակը Հայնե թարգմանել է ֆրանսերենի՞ց:

Գատելով նորահայտ նյութերից, բանաստեղծն իսկապես Հայնե թարգմանել է ֆրանսերենից: Նրան ենթադրության իրավունք է տալիս հետևյալ փաստը. Հայնեի թարգմանությունները պարունակող սևակյան ինքնագրերի վրա, բանաստեղծի ձեռքով, ֆրանսերեն գրված է «*Intermediaire lyrique*», այսինքն՝ «Բնարական միջնարար»: Սա Հայնեի նշանավոր շարքերից մեկի վերնագիրն է: Հետևությունը պարզ է. եթե Սևակը գերմաներենից թարգմանած լիներ, ապա, շարքի վերնագիրը հայերենով չգրելու դեպքում, ինչո՞ւ պիտի գրեր ֆրանսերեն:

Սակայն սրանով, կարծում եմ, հարցը պարզելու փոխարեն ավելի բարդացրինք. ինչո՞ւ Հայնե և ինչո՞ւ ֆրանսերենից: Ավելի նիշտ, եթե Հայնե, ապա ինչո՞ւ ֆրանսերենից:

Փաստն ինքնին չէր գրգռի մեր հարցասիրությունը. եթե չլիներ մի հանգամանք: Ի վերջո, արևմտահայ գրականության մեջ քիչ չեն դեպքերը, երբ թարգմանությունը կատարվել է երկրորդ լեզվից: Վերցնենք թեկուզ Միցկևիչի բանաստեղծությունները Գ. Վարուժանի թարգմանությամբ Փաստ է, որ Վարուժանը լեհերեն չգիտեր: Հայնեն ևս Միցկևիչի պես տասնիններորդ դարի ռոմանտիկ բանաստեղծության գաղափարից էր, և թվում է, թե լեհական ու օրինաչափ կոլիտվին այս թարգմանությունները ևս: Սակայն չմոռանանք, որ Ռ. Սևակի նշանածը գերմանուհի Յաննի Ապելն էր, արվեստների ու գրականության սիրահար: Շատ հնարավոր է, որ բանաստեղծի սերը Հայնեի հանդեպ հենց այս գերմանուհին է արթնացրել: Հնարավոր է նաև, որ Հայնեի թարգմանությունները երախտիքի յուրատեսակ տուրք էին հայ բանաստեղծի կողմից գերմանական մշակույթին, գերմանական ժողովրդին և, վերջապես, իր պաշտելի էակին: Ուստի, հանուն այս ամենի, հայ բանաստեղծը գնացել է զիջողության. գերմանագիր բանաստեղծին թարգմանել է ֆրանսերենից: Բոլոր դեպքերում, եթե մեր ենթադրությունները նիշտ են, ապա Ռ. Սևակն իր տուրքը տալիս էր ասպետարար և բանաստեղծորեն:

Ա.Լ.ԲՍԱՆԴԻ ԹՌՓԶՅԱՆ,

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՍԵՆՏ-ԲՅՈՎ

ՀՆՉՅԱԿ

Ծաղկազարդ ծառ մ'էի ուր պարմանությունըս
կերգեր.

Պարմանություն՝ սե՛գ թռչուն որ փախալ ա՛յնքան
արագ.

Բայց փախչելեն ալ առաջ այնքան երգած էր
երգեր.

Տերեաթափ այդ ծառեն կգանգատեր շարունակ:

Ու իր գանգատը տխուր այնքան թովիչ շեշտ
մ'ուներ.

Որ ունկնդիր ներկաներ.....* հոն մե՛ն մենակ.

Արծազանգեն խռովված թուփն ինքնամփոփ
կունկնդրեր

Ու սիրտը ծեր կաղնիին լուռ կարտասովեր
տրտմունակ:

* Անընթեռնելի բառ:

Հիմա ոչ երգ ու ոչ կյանք, ծառն երգերեն որք մնաց.
Տրտում օդին մեջ նյուղերն իր կերկարն լռակյաց.
Երբեմն խուլ կլսվի չոր հարճատյուն մը միայն:

Ու կհյուծի, կսպասե, կտառապի լռելյայն.
Մինչև այն ժամն ուր դժնե բաղդին՝ սգավոր հըլու
Գա վերջնագույն ձմեռի վերջին երգը երգելու:

1907, 18 հունիսի

ԼԱՄԱՐՏԻՆ

ԼԻՃԸ

Այսպես ափն ափ, վտարված տրտում,
Անայգ ցայգին մեջ տարված անդադրում
Չենք կրնար դար-դա՛ր ծովուն վրա խոր
Խարսխիլ մի օր:

Ո՛վ լին, տարին նոր բուրավեր է դեռ,
Ու ես իր սիրած ալյաց առջնթեր,
Նստիլ, կուգամ այն քարին վրա թաց
Ուր ի՛նքն էր նստած:

Այսպե՛ս կոռնայիր խոր ժայռերուն տակ,
Կոռնայիր անոնց կուրծքին փլատակ,
Այսպե՛ս կնետն հովն ալիքներուն
Ջուրդ՝ իր ոտքերուն:

Ցայգ մը, կնիշե՛ս, կնավարկեինք,
Հեռուն լուռ էին ալյակ ու երկինք,
Թեհակները լոկ մեղմ կրախղեին
Ալյաց դաշնային:

Հանկարծ, երկրեն դե՛ռ անձանոթ, բրթուն
Երգ մ'արծագանգեց տխրա՛ծ ափերուն,
Ալյակը լոնց, և ինձ սիրական
Այս վայրերն եկան:

«Աացե՛ք, հեղգ ժամեր: Կա՛նգ առ, ժամանակ.
Չեր ծոցը օրրուն
Թողեք վայելել հեշտանքներն արագ
Մեր քաղցր օրերուն:

Քանի՛ թշվառներ զքեզ կուլան հոս
Անցե՛ք, որպեսզի
Տանեք իրենց ժամն ու կյանքը վշտահոս...
Բայց մոռցեք մեզի...

Իզո՛ւր կխնդրեմ դեռ մի քանի ժամ,
Ժամ արագախո՛ւյս...
«Դանդաղ լեր» կըսեմ ցայգին տարածամ,
Ահա՛ արշալույս...

Ա՛խ, սիրենք, սիրենք, ժամեն հապշտապ
Օգտվիլ փութանք...
Մարդ նավահանգիստ չունի, ոչ ժամն՝ ափ.
Կսահինք, կերթանք...»:

Նախանձաբե՛կ ժամ. երանությունով
Հղի՛ սիրատարփ կհալինք գինով
Մի՞թե կսահին այնքան արագ քան
Ժամերը լալկան...

Ախ, ի՛նչ, չենք կրնար թողուլ հետք մը ողջ.
Ի՞նչ, անցնի՞լ հավետ, կորսվիլ ամբողջ...
Ինչ որ ժամը մեզ տվավ, վերջն առավ.
Չի պիտի տա բնա՞վ...

Օ՛ր, անգո անցյալ, վիհեր անհատակ.
Ի՞նչ կընեք ժամերն որոնք կուլ կուտաք.
Ըսե՛ք, պիտի տա՞ք օրերն երջանիկ
Որ առիք, տարիք...

Ո՛վ լին, լուռ ժայռեր, անձավք, մութ անտա՛ռ,
Դուք որ անվախեան կապրիք անդադար,
Շքե՛ղ բնություն, պահե՛ այս ցայգին
Հուշքը թանկագին:

Պահե՛ միշտ հանդարտ, թե հովով օրրուն:
Շքե՛ղ լին, պահե՛ ափիդ կողերուն.
Նոհիներզւոյ մեջ, ժայռերուդ կուրծքին
Որ քեզ կհակին:

Թող գաղջ զեփյուռին ծոցը ըլլան.
Ու վանկերո՛ւդ մեջ որ ափե ափ կերթան,
Ու փողփող աստղին ծո՛ցը արծաթի
Որ վրա՛դ կծաթի:

Թող հովն հպանցիկ, եղեգն հեծեծուն,
Թող խնկոտ օդին հեղգ բույրը օծուն,
Թող ինչ որ կապրի, կերգե առանձին,
Ըսին «սիրեցին...»:

16 հունիս 1909

ՇԱՌՆ ԳԵՐԵՆ

Ո՞վ կուլա դրանըս՝ մայրամուտի՛ն.
Սերն է, դուռը բաց:
Ո՞վ այս տժգույն դեմքն՝ իմ լուսամուտին.
Փառքն է, դուռը բաց:
Կզարնեն, ա՛խ, ո՞վ կզարեն ուժգին.
Մահն է, դուռը բաց:

Ո՞վ կուզն սիրել այս սիրտը լալկան.
Այս սիրտը ուժեղ,
Գեղեցիկ աղջիկ, քեզի կուտամ զայն,
Համբույրի մը տեղ:

Ջրոսնն անուշ, ինչու որ հիմա
Ուրիշ գործ չունիս
Պուպրիկներուդ պես կարծես անըզգա
Եթե կհավնիս:

Ան ավելի կարն կտես քան վարդ
Մը սիրե մեղու
Վերջն ուրիշներուն դուն կերթաս զվարթ
Ու ես ալ լալու:

28 ապրիլ 1909

Ա. ՍԱՄԵՆ

ՏԱՂԵՐ. ԿԵՐԱԶԵՄ...

Տաղե՛ր կերազեմ, անո՛ւշ, դալլալուն,
Որ փետուրներուն պես բուսին հոգվույն:

Խարտյաշ քերթվածներ ուր սիրտը քակվի
Կույսին հետքին պես՝ ջուրին տակ ծավի:

Անկապ, անկշիռ քերթվածներ տխուր
Ուր ձեռքը սահի թե՛նակին պես լուռ:

Հին իրանի վրա զազիր, դողդոջ, վես,
Անշոշափելի՛ ձայնի՛ն, ամպի՛ն պես:

Փոքրիկ վանկերով, հանգներով քնքույշ,
Տաղեր՝ կախարհող ցայգին պես անույշ:

Գինով իրիկվա՛ն պես՝ երգեր տըկար
Ուր հոգ՛ն հազի՛վ զգվանք մը զգար:

Եվ երկմասո՛ւյզ խո՛ւլ գիշերն ի վար
Հայրա՛տ դալուկով մեռներ անսպառ,
Ինչպես գաղջության մեջ լուծված մի բույր...

Հովի հեծեծներ, մրմո՛ւնջ, հն՛ք, համբո՛ւյր...
Տաղեր որ մեռնին վարդին պես անբույր...

ԱՄՌՎԱՆ ԺԱՄԵՐ

Ծանրաբարձ բույրեր: Պղնձի լուսնակ:
Կանթեղներու պես՝ ծեր գմբեթին տակ
Աստղերը կայրին: Խունկի ժա՛մ անգին:
Կննջն թավշին վրա ծաղկի հոգին:

Գույն-գույն պորփյուրն կաթող ջուրն հստակ
Ավազանի մեջ կուլա շարունակ:
Խուլ պարտեզներու նվաղուն հոգին
Կծորն եղուկ բույր մը ախտագին:

Տերևի ստվե՛ր մ'անգամ չի շարժիր:
Միա՛յն շրթունքըդ կպոռթկա կարմի՛ր,
Բարձրագիր ջահի մը բոցերուն տակ:

Ու դուն գիշերին մեջը անհատակ՝
Կթվիս անեղ, դժնդակ ու վես
Շիրմի մը հավե՛տ փակ սափորին պես...

21 նոյեմբեր 1908

ԱՄՌՎԱՆ ԺԱՄԵՐ

Բյո՛ւր բյուրեղնե՛ր բեր ոսկի
Բեր բաժակներն անբջարեր
Ու թող մեր սե՛րը սողոսկի
Բույրերու մեջ աղետաբեր:

Վարդե՛ր, վարդե՛ր, դարձյալ վարդեր:
Ես կպաշտեմ քեզ տխրունի
Ձեր գինով գոգը՝ մահաբեր
Գույներու մութ խռովքը ունի:

Ամառը հե՛ք կծործորա:
Կքալես: Հո՛ւյզը դեզերուն
Կցայտե ձյո՛ւն լանջփիղ վըրա:

Պարտեզը մո՛ւթ է վինի պես:
Ու իմ սրտիս մեջ խռովուն
Քաղցրության ախտ մը կա կարծես:

ԹԻԹՈՒՄՆ

Պարտեզին խորը քաղցրագին
Սրինգի մը կուլա հոգին:
Վնիտ է շուքն ուր տրտմաբար
Կնկա երգըդ անբարբառ:

Յա՛յգ պատրանքի, ցա՛յգ մեղկության,
Որ շարժումով մը ծրփական
Երազ-հետքերու վրա կհակի
Գոհար լուսնակն արևելքի:

Շահայրակեն՛ք, թեթև՛, գինո՛վ,
Կապուտակ գո՛ւյն-գույն աչքերով
-Աստղը ակին մեջ կծաթի...-
Կաժաններու մեջ արծաթի

Գացեք քաղել սիրո արտեն
Այն սրտերը - ո՛ւշ է արդեն -
Որ կմեռնին ձեր մազերուն
Մեջ մեռնելու իղձովն օրրուն...

ՎԵՌԼԵՆ

ԱՇՆԱՆ ԵՐԳ

Աշնան օրրուն
Ջութակներուն
 Հեծքն անվերջ
Նվաղորեն
Կուլա նորեն
Սրտիս մեջ:

Երբ հնչե ժամն,
Տժգույն, դաժան,
 Տարածա՛մ
Ես կխորհիմ
Հի՛ն օրերս իմ
 ու կուլամ:

Ու կերթամ լուռ
Ես անձնատուր
 հուշերուն,
Հո՛ս, հո՛ն, աշնան
Թերթին նման
 մուկորուն:

1909 17 հուլիս Լոզան

ԲԱՐԻ ԵՐԳԸ

Լուսինն պուրակի
Վրա կհակի.
Ամեն մեկ նյուղեն
Զայներ կողողեն
- Անտառ ոստալի...

Ո՛վ իմ սիրելի:

Սևքող դառնահեղ
Սև անագին մեծ
Ստվերը հստակ
Ջրակայքին տակ
Երե՛ր կսուզի...

Ժամն է երազի:

Անպարփա՛կ, անտես,
Անուրջ մը կարծես
Կանձրևն վերեն
Հուր նախանշներեն
Աստղ մը կփայլի...

Ժա՛մ փայփայելի:

2. ՀԱՅՆԵ

Երազի մը մեջ տեսա վաղանցիկ
Կրկին պաշտելի դեմքըդ գեղեցիկ,
Այնքան գեղեցիկ ու հրեշտակունակ,
Այլ այնքա՛ն տժգույն, այնքա՛ն վշտունակ:

Ու մինակ շուրթերըդ էին կարմիր
Բայց շուտով մահուն* համբույրը նանիր
Կփակե զանոնք ու շուտ կմարի
Աչքերուդ գթոտ այդ լույսը բարի:

Բարեկա՛մ, սե՛ր, քա՛ր փիլիսոփայի,
Կգովեն ամենքն քույրերն այս երեք,
Ատենոք ես ալ շատ կգովեի,
Բայց, ավա՛ղ, զանոնք չի գտա երբե՛ք:

* Ինքնագրում «համուն» է, բայց հավանորեն պետք է լինի «մահուն»:

Երկիրն այնքա՛ն է գեղեցիկ,
Երկինքն այնքա՛ն է կապուտակ,
Եվ սյուքն այնքա՛ն գաղջ, հպանցիկ
Մրգաստանին վըրա համակ
Բյուր ծաղիկներ աստվածային
Կեանանչեն ցողին մեջեն:
Ո՛ւր որ աչքերըս կնային
Մարդեր կերգեն ու կկանչեն:
Եվ սահայն ես պառկած ըլլալ
Կցանկայի մեռելագին
Ու փոսին մեջ փաթտված լա՛լ
Սիրունիին մը դիակին:

10 մայիս 1909

Մանիշակներն իր աչքերուն կապուտակ,
Կարմիր վարդերն իր դեմքին,
Իր ձեռքերուն եղբւանի սպիտակ՝
Այդ բոլորն ալ կծաղկին,
Սի՛րսն էր միշտ, որ թռչնեցա՛վ կուրծքին տակ:

Գուք գեղեցիկ, վնիտ աստղեր ոսկեգես,
Բարև տարեք դուք աշխարհի սիրունույս,
Ըսեք իրեն, թե միշտ նիվանդ ես սրտես
Ու միշտ դժգույն, հավատարիմ ու անհույս:

Երկիրն այնքա՛ն է գեղեցիկ,
Երկինքն այնքա՛ն է կապուտակ,
Եվ սյուրքն այնքա՛ն գաղջ, հպանցիկ
Մրգաստանին վըրա համակ
Բյուր ծաղիկներ աստվածային
Կեանանչեն ցողին մեջեն:
Ո՛ւր որ աչքերըս կնային
Մարդեր կերգեն ու կկանչեն:
Եվ սակայն ես պառկած ըլլալ
Կցանկայի մեռելագին
Ու փոսին մեջ փաթտված լա՛լ
Սիրունիին մը դիակին:

10 մայիս 1909

Մանիշակներն իր աչքերուն կապուտակ,
Կարմիր վարդերն իր դեմքին.
Իր ձեռքերուն եղևանի սպիտակ՝
Այդ բոլորն ալ կծաղկին.
Սի՛րտն էր միշտ, որ թռչնեցավ կուրծքին տակ:

Դուք գեղեցիկ, վնիտ աստղեր ոսկեգես,
Բարև տարեք դուք աշխարհի սիրունույս,
Ըսեք իրեն, թե միշտ նիվանդ ես սրտես
Ու միշտ դժգույն, հավատարիմ ու անհույս:

Հողն անջրդի էր, մայիսը իսկույն
Շենցուց զայն նորեն, ամեն բան նորեն
Կնրնվի հիմա ժպտով մ'անհնար,
Միայն ես եմ որ ժպտիլ չեմ կրնար:

Կծաղկին բոլոր մարգերն սիրահալ
Բոժոժներ կերգեն ու թռչուններն ալ
Սոսափերուն մեջ կարծես կխոսին:
Անմիտ կգտնեմ այս բոլորն ու սին:

Կծանձրացնեն զիս մարդերը բոլոր,
Մտերիմներս իսկ: Անոր համար որ
Տիկին կըսեն իմ սրտիս աղջիկան,
Այնքա՛ն պաշտելի ու քաղցր այնքան:

Փողերու պայծառ շոնդին միջև
Սրինգի, տավղի երգեր կհնչեն:
Ահա կսլարե սրտիս սիրունին՝
Իր հարսանիքի պա՛րն աստվածային:

Բայց թմրուկներու ու ...կներու*
Հնչյունին միջև՝ հեռվե հեռու,
Փոքրիկ ու բարի հրեշտակներ են
Որ կհեծկլտան, կողբան խուլորեն:

* Այս բառի առաջին երեք-չորս տառերն
անընթեռնելի են:

ԱՔՍՈՐԻ ԵՐԳ

Երբ գիճով եմ սիրովդ անջեջ,
Ու երջանիկ քու գրկիդ մեջ,
Մի՛ խոսիր ինձ Գերմանիո վրա
Չեմ հանդուրժեր - պատճառը կա:

Ես մտածե՛լ ալ չեմ ուզեր.
Ի՛նչ հոգիիս մեջ մի հուզեր
Երկի՛ր, ծնո՛ղք, կյա՛նք հեռակա
Չեմ հանդուրժեր - պատճառը կա:

Հոն կաղնիները դալար են.
Կապույտ աչքով կիներն ամեն,
Հավատք, հույս, սերն են մշտակա.
Չեմ հանդուրժեր - պատճառը կա:

Ալիքները մուկեցնորեն
Դեպի ծովա՛փը կտուրան
Կփշրվին նորեն, նորեն
Ափին վըրան:

Կուգան անդո՛ւլ, հսկայական,
Ավազին վրա չեն թողուր հետք,
Ու վերջապես կգայրանան.-
Մեր ինչո՞ւն պետք:

ԳԵՇ ԵՐԱԶ

Կերազեի զվարթ տարիս մանկունակ,
Բլուրին վրա մեր գեղջուկ տունն էր մենակ,
Օթիլիին հետ ձեռք ձեռքի բլուրեն
Վար կիջնեինք վազքով՝ նորեն ու նորեն:

Սիրո՛ւն աղջիկ: Ծովի կանաչ, անո՛ւյշ, հե՛զ,
Իր աչքերն են պարիկներու աչքին պես,
Փոքր ոտքերուն վրա՝ մարմին սըլացիկ
Այնքան ուժեղ է ու այնքա՛ն գեղեցիկ:

Ու ծայնին մեջ այնքա՛ն գորով կա անշեջ
Որ կարծես մարդ նայեր անոր հոգվույն մեջ,
Ինչ որ կըսե իմաստալից է, զգոն,
Փոքրիկ բերանն է թարմ վարդի մը կոկոն:

Մանուկ հոգիս դեռ սխրացած չէ սիրով
Չեմ գինովնար ու կմնամ անխռով
Բայց էությո՛ւնըս կթմրի տարորեն
Ու ձեռքե՛րը կհամբուրեմ դողալեն:

Կարծեմ վերջեն շուշան մընալ* քաղեցի,
Իրեն տալով, բարձր ծայնով գոչեցի,
«Ամուսնացի՛ր, ինձ կին եղիր, Օթիլի՛,
Որ երջանիկ ըլլամ քեզ պես, պաշտելի...»:

* «Մըն էր», «մըն ալ» բառակապակցությունները
Ռ. Սեակը շատ հաճախ գրում է միասին:

Իր պատասխանը չի գիտցա ես երբեք,
Որովհետև շո՛ւտ արթնցա վշտաբեկ,
Ու զիս գըտա սենյակիս մեջ սգավանդ
Տարիներն ի վեր վառված, խե՛ղճ նիվանդ...

ՄԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՓՈՍԱՐԵՆ

1990թ. մարտին, ժնևում, Ռուրեն Սևակի եղբորորդին՝ Հովհաննես Զիլինկիրյանը, մեզ հանձնեց երկու տետրերի քսերոպատենները: Այս տետրակները, որ պարունակում էին Ռ. Սևակի անտիպները, դեպքերի բարերաստիկ թերուժով, հասել էին Կանադա և գտնվում էին Տեր և Տիկին Զորյանների մոտ, որոնք, իրենց հերթին, անխաթար պահպանելով բանաստեղծի ձեռագրերը, հանձնել էին մեր բարեկամ Հովհ. Զիլինկիրյանին:

Անտիպների առաջին տետրակը, որտեղ ամփոփված էին աշակերտական շրջանի ստեղծագործությունները, շարունակաբար և ամբողջական, լույս տեսավ «Կանչ» թերթի էջերում (հուլիս-հոկտեմբեր, 1992թ.), ինչպեսև առանձին գրքույկով (Ռուրեն Սևակ. Անտիպ էջեր. «Կանչ» Երևան, 1992թ.): Երկրորդ տետրակը, որտեղ ամփոփված էին գերազանցապես հասուն շրջանի ստեղծագործությունները և թարգմանությունները, դարձյալ շարունակաբար, լույս տեսավ «Անդրադարձ» (24-30 հոկտեմբերի, N21, 1992թ.) և «Ուրբաթ» (N44 և N45, 1992թ.) շաբաթաթերթերի էջերում:

Կարծում ենք, որ հատուկ ուշադրության է արժանի երկրորդ տետրակը: Այստեղ, ֆորգացի առաջին էջում, մանր,գրեթե անընթեռնելի ձեռագրով գետեղված է մի բանաստեղծության սևագիրը և առանձին տողեր: Բանաստեղծության վերնագիրը և երկու-երեք բառեր պարզապես անընթեռնելի են: Ուշագրավ պատկեր է ներկայացնում նաև տետրակի վերջին երկու էջը: Այստեղ առանձին վերնագրերի տակ ներկայացված են բանաստեղծական շարքեր, յուրաքանչյուրը՝ յոթական վերնագիր: Այսպիսով, տասնվեց յոթնյակ կա, և, ինչպես

երևում է, բանաստեղծը դեռ շարունակել է յոթնյակների կազմելն ու ընտրելը, որոշ վերնագրեր յոթնյակից յոթնյակ են անցնում, ասես դժվարացել է որոշել, թե որ թեմային ավելի կհամապատասխանի: Սա, հավանաբար, «Կարմիր գիրքը» ժողովածուին հաջորդողը պիտի լիներ: Ժամանակին (Ռուրեն Սևակ, Երկեր, «Սովետական գրող», Երևան, 1985թ., էջ 19-24) մենք խոսել ենք, թե ինչպիսի կարևորություն է տալիս բանաստեղծը ժողովածուի ներքին կառուցիկությանը: Բանաստեղծությունները հավաքված են ոչ միայն որոշակի թեմաների շուրջ, այլև որոշակի քանակներով՝ յոթական:

Ստույգ վկայություններ կան, որ Ռ. Սևակը հրապարակման էր պատրաստում մի քանի ժողովածուներ՝ «Սիրո գիրքը», «Քաոս», «Վերջին հայերը»: Գատելով ստորև ներկայացվող ցուցակներից, մեր առջև «Քաոս» ժողովածուի նախնական ցանկն է՝ առանձին շարքերի բաժանված: Նկատելի է նաև, որ սահմանափակ թվով ներկայացված են թե՛ ազգային-հայրենասիրական և թե՛ սիրային թեմաներով զբված բանաստեղծությունները: Ահա այդ ցուցակները և վերնագրերը.

...*: ՃԱՄԲԱ - 1. Սթամպուլ (Վերջալույս), 2. Շամբերի (Նամակ), 3. ձենովական ...* (Արշալույս), 4. Նիցցա, 5. Վենետիկյան գիշեր, 6. Վայմար (Կեոթե ու Շիլլեր), 7. Մշուշին մեջ (Ա.ինը):

Այնուհետև մի ցուցակի մեջ երկու շարքեր, իրար մերձ թեմաներով, ասես խառնվել են: Միաժամանակ նկատվում է, որ այդ տասնմեկից բանաստեղծը զատել է վերջին յոթը: Բացի այդ, տարօրինակ է վերնագրերի համարակալումը: Մի դեպքում համարը դրված է վերնագրից հետո, մեկ այլ դեպքում՝ վերնագրից առաջ. 1.քված /6, Վերջին արքայն/1, Իմը /2, Չղջիկը/3, 1/Կարիճը/4, 2/Արգասավորում/5, 3/Ստինքը, 4/Պոռնիկը, 5/Տեր Մեղա, 6/Ռուն, 7/Չղջում:

* Անընթեռնելի բառեր:

Հաջորդ տասնչորս շաբթերը վերնագրված են. ՍԵՎ ՄԱՂԻԿՆԵՐ. 1/Կարինը, 2/Արգասավորում, 3/Ստինքը, 4/Պոռնիկը, 5/Տեր Մեղա, 6/Բուն, 7/Զղջում: ՄՈՒԹԻՆ ԽՈՍՔԸ. 1/Պիտի սպասեն, 2/Նամակը, 3/Անմիտ այգերգ, 4/Երեկ գիշեր, 5/Պատասխանը, 6/Տրտում ոգի, 7/Գլխու պտույտ: ՀՈԳԻՍ. 1/Ափին վրա, 2/Զի հասկըված, 3/Հոգիս, 4/Հետին կայծերը, 5/Արցունքին աղոթքը, 6/Այդ գիշեր, 7/Մահազգացում: ԳԻՇԵՐԻՆ ՏԱՃԱՐԻՑԸ. 1/Լեման, 2/Վերջալույս, 3/Կարապները, 4/Վերհիշում, 5/Մեղքը, 6/Ցայածաղիկը, 7/Քնացող աղջիկը: ՏԺԳՈՒՅՆ ԵՐԳԵՐ. Հեծեծ/4-4-4/, Ժպիտ/4-4-4/, Էտըլվեսյ/4-4-4/, Կարյունի/4-4-4/, Ո՞վ կա...Անընթեռնելի վերնագիր և՝ Բու հոգին էր: Ինչպես տեսնում ենք, այս շաբթի առաջին չորս բանաստեղծությունները առանձնացված են բանաստեղծական ոտքերի կանոնավոր չափերով: ՄՈՒԹԻՆ ՏԱՃԱՐԻՑԸ. Լեման, Վերջալույս, Կարապները, Պիտի սպասեն, Նամակը, Անմիտ այգերգ: ՕՎՍԱՆՆԱ. Օվսաննա, Երգ Երգոց, Մատյաններ/²/, Գինով սեր, Աղոթք, Ալելույա, Թաղում: ԿԱՐՄԻՐ ԱՐՑՈՒՆՔ. Ազատության համար, Ցավոք, Կարմիր կարոտ, Փոքրիկ հերոսը, Եհովան, անընթեռնելի վերնագիր, Երգիչ: ՄԵՂՔԸ. Խորան, Գլխու պտույտ, Պոռնիկը, Զղջում, Տեր Մեղա, Քնացող աղջիկը: ԹՎարկված է վեց բանաստեղծություն, հավանաբար առաջին վերնագիրը նաև շաբթի ընդհանուր վերնագիրն է: Այնուհետև գալիս է մի շաբթ, որտեղ բազմաթիվ ուղղումները հնարավորություն չափեցին հինգ վերնագրից աճելին կարգալ. Բասթել, Աղբյուր, Սև սիրերգ, Երագ, Կուզեր մեռնիլ: ՍԵՎ ՄԱՂԻԿՆԵՐԸ. Կարինը, Արգասավորում, Ստինքը, անընթեռնելի վերնագիր, Սև ծաղիկները, Բուն: ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ. Երեկ գիշեր, Մեղքը, անընթեռնելի վերնագիր, Վերհիշում, Պատասխանը, Տրտում ոգին: ՄԱՐԳՎԱՅԻՆ. Գրամին աղոթքը, Թրուպատուրները, Մարգը, Սաքիա, Երնեկ ջո՛ւր, Համբույրը, Ժամերու...*: :

* Անընթեռնելի բառ:

Ցուցակների մեջ հանդիպում են մի քանի անձանոթ վերնագրեր, սակայն եթե հաշվի առնենք, որ Ռ. Սևակը սովորություն ուներ միևնույն բանաստեղծությունը տարբեր վերնագրերի տակ տպագրել, ապա նոր վերնագիրը դեռ անձանոթ բանաստեղծություն չէ: Օրինակ՝ «Նիցցա» վերնագիրը: Սա, ամենայն հավանականությամբ «Կարապի երգ» (տես՝ Ռուբեն Սևակ. Երկեր. 1985թ. էջ 145) բանաստեղծությունն է, որը հայտնի է նաև «Կարապը» և «Վերհիշում» վերնագրերով: Միաժամանակ պետք է հաստատապես երթադրել, որ «Վենետիկյան գիշեր»՝ «ձենովական...», «Վայմար» կամ «Բուն» բանաստեղծությունները վկայում են անտիպ՝ և անհայտ բանաստեղծությունների գոյությունը:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Էրոսի և Թանատոսի միջև	<i>Ալ. Թոփչյան</i>	5
ԲԱՆԱՍՏԵՂՄՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ		
Մեներգ		9
Ղոճտի կին		10
Ա՛յ աչքեր		11
Ստինքը		13
Քնացիք		14
Սև սիրերգ		15
Քունի ժամ		16
Թաղումը		17
Անմիտ այգերգ		18
Ո՛վ դուռ, որ կանցնիս		19
Տե՛ր, մեղա		20
Հին հարսներգ		21
Սկիզբը դեպի անհայտ	<i>Ալ. Թոփչյան</i>	22
ԱՐՁԱԿ		
Ճամբորդություն		25
Վերջալույս		33
Սուգ		35
Տուրք ասպետարար և քանաստեղծորեն	<i>Ալ. Թոփչյան</i>	38
ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ		
ՍԵՆՏ-ԲՅՈՎ		
Հնչյակ		41
ԼԱՄԱՐՏԻՆ		
Լինք		43
ՇԱՌԼ ԳԵՐԵՆ		
«Ո՞վ կուլա դրանը՝ մայրամուտի՛ն...»		46
«Ո՞վ կուզե սիրել այս սիրտը լալկան...»		46
Ա. ՍԱՄԵՆ		
Տաղե՛ր կերպգեմ...		47
Ամովան ժամեր- «Մանրարարձ բույրեր: Պղնձի լուսնակ...»		48

Ամովան ժամեր- «Բյուր քյուրեղնե՛ր քեր ոսկի...»	48
Թրթռումն	49
ՎԵՌՎԵՆ	
Աշնան երգ	50
Բարի երգը	51
Հ. ՀԱՅՆԵ	
«Երազի մը մեջ տեսա վաղանցիկ...»	52
«Բարեկա՛մ, սե՛ր, քա՛ր փիլիսոփայի...»	52
«Երկիրն այնքա՛ն է գեղեցիկ...»	53
«Մանիշակներն իր աչքերուն կապուտակ...»	53
«Գուք գեղեցիկ, վեհիտ աստղեր ոսկեզես...»	53
«Հողն անջրդի էր, մայիսը իսկույն...»	54
«Փողերու պայծառ շոնդին միջև...»	54
Աքսորի երգ	55
«Ալիքները մուկեցնորեն...»	55
Գեշ երազ	56
Մանրթագրությունների փոխարեն Ալ. Թովչյան	58

Գրական-գեղարվեստական հրատարակություն

ՌՌԻԲԵՆ ՍԵՎԱԿ

Անտիպ էջեր

Խմբագիր՝ Ռ. Կ. Ղարիբյան
Նկարիչ և գեղ. խմբագիր՝ Գ. Վ. Մարիկյան
Տեխ. խմբագիր՝ Վ. Գ. Ավագյան
Վերստուգող սրբագրիչ՝ Ն. Ա. Վարդանյան
Շարվածքը համակարգչի վրա՝ Օ. Ղ. Թերզյան
Ն. Ա. Վարդանյան

№ 7015

Հանձնված է շարվածքի՝ 24.08.1994թ.:
Ստորագրված է տպագրության՝ 24.09.1994թ.:
Ֆորմատ՝ 70x90 1/32: Թուղթ՝ տպագրական N1:
Տառատեսակ՝ «Արմթայմզ»: Տպագրություն՝ բարձր:
232 պայմ. տպ. մամ, 1,8 հրատ. մամ: Տպաքանակ՝ 1000:
Պատվեր՝ 19: Գինը՝ պայմանագրային:

«Նաիրի» հրատարակչություն, Երևան-9, Տերյան 91:

ՀՀ կառավարությանն առընթեր հրատարակչական գործերի վարչության «Նաիրի» հրատարակչության տպագրատուն, Երևան-9, Տերյան 89:

Uetzi

Stoff soll in die Höhe gehen, die
die man in der Höhe, in der Höhe, in der Höhe,
die die Höhe der Höhe: die Höhe der Höhe,
soll man die Höhe, die Höhe der Höhe.

Stoff soll in die Höhe gehen, die
die man in der Höhe, in der Höhe, in der Höhe:
die die Höhe der Höhe, die Höhe der Höhe,
soll man die Höhe, die Höhe der Höhe.

die die Höhe der Höhe, die Höhe der Höhe,
die die Höhe der Höhe, die Höhe der Höhe,
die die Höhe der Höhe, die Höhe der Höhe.

die die Höhe der Höhe, die Höhe der Höhe,
die die Höhe der Höhe, die Höhe der Höhe,
die die Höhe der Höhe, die Höhe der Höhe.

Stilling